

UP Board Exam 2021-22 Special Hindi Notes

कक्षा -10

शब्द- शब्द का तोड़-तोड़कर
हर लाइन का अलग अलग
हिंदी अनुवाद

100%
पेपर यहीं से

हिंदी

30% कम किए गए कोविड-19 पाठ्यक्रम २०२२ पर आधारित

जितने पाठ महत्वपूर्ण हैं बस उतने ही पाठों का संकलन।

अनिवार्य संस्कृत भाग

नाम मात्र की रेट पर उपलब्ध

अभी खरीदें

www.gyansindhuclasses.com

पर उपलब्ध

★ || ज्ञानम् मनुष्यस्य तृतीय नेत्रम् ||

By : Arunesh Sir

प्रथमः पाठः - वाराणसी

सन्दर्भ - प्रस्तुत गद्यांश हमारी पाठ्य - पुस्तक ' संस्कृत परिचायिका ' के ' वाराणसी ' नामक पाठ से लिया गया है । इसमें वाराणसी नगर की शोभा का वर्णन किया गया है ।

वाराणसी सुविख्याता प्राचीना नगरी ।

वाराणसी अत्यधिक विख्यात प्राचीन नगरी है ।

इयं विमलसलिलतरङ्गायाः गङ्गायाः कूले स्थिता ।

यह स्वच्छ जल की तरंगोंवाली गंगा के किनारे स्थित है ।

अस्याः घट्टानां वलयाकृतिः पंक्तिः धवलायां चन्द्रिकायां बहु राजते ।

इसके घाटों की घुमावदार आकृतिवाली पंक्ति श्वेत चाँदनी में बहुत सुन्दर लगती है ।

अगणिताः पर्यटकाः सुदूरेभ्यः देशेभ्यः नित्यम् अत्र आयान्ति , अस्याः घट्टानाञ्च शोभां विलोक्य इमां बहु प्रशंसन्ति ।

दूर - दूर के देशों से असंख्य पर्यटक यहाँ नित्य प्रति आते हैं और इसके घाटों की शोभा को देखकर इसकी बहुत प्रशंसा करते हैं ।

वाराणस्यां प्राचीनकालादेव गेहे गेहे विद्यायाः दिव्यं ज्योतिः द्योतते ।

वाराणसी में प्राचीनकाल से ही घर - घर में विद्या की अलौकिक ज्योति प्रकाशित है ।

अधुनाऽपि अत्र संस्कृतवाग्धारा सततं प्रवहति , जनानां ज्ञानञ्च वर्द्धयति ।

अब भी यहाँ संस्कृत - वाणी की धारा निरन्तर बह रही है और लोगों के ज्ञान को बढ़ा रही है ।

अत्र अनेके आचार्याः मूर्धन्याः विद्वांसः वैदिकवाङ्मयस्य अध्ययने अध्यापने च इदानीं निरताः ।

इस समय यहाँ अनेक आचार्य , उच्च कोटि के विद्वान् वैदिक - साहित्य के अध्ययन - अध्यापन में लगे हुए हैं ।

न केवलं भारतीयाः अपितु वैदेशिकाः गीर्वाणवाण्याः अध्ययनाय अत्र आगच्छन्ति , निःशुल्कं च विद्यां गृह्णन्ति ।

न केवल भारतीय अपितु विदेशी भी देववाणी - संस्कृत के अध्ययन के लिए यहाँ आते हैं और निःशुल्क विद्या ग्रहण करते हैं ।

अत्र हिन्दूविश्वविद्यालयः , संस्कृतविश्वविद्यालयः , काशीविद्यापीठम् इत्येते त्रयः विश्वविद्यालयाः सन्ति , येषु नवीनानां प्राचीनानाञ्च ज्ञानविज्ञानविषयाणाम् अध्ययनं प्रचलितः ।

यहाँ हिन्दू विश्वविद्यालय , संस्कृत विश्वविद्यालय और काशी विद्यापीठ - ये तीन विश्वविद्यालय हैं , जिनमें नवीन और प्राचीन ज्ञान - विज्ञान के विषयों का अध्ययन चलता रहता है ।

एषा नगरी भारतीयसंस्कृतेः संस्कृतभाषायाश्च केन्द्रस्थलम् अस्ति ।

यह नगरी भारतीय संस्कृति और संस्कृत - भाषा का केन्द्र - स्थल है ।

इत एव संस्कृतवाङ्मयस्य संस्कृतेश्च आलोकः सर्वत्र प्रसृतः ।

यहीं से संस्कृत - साहित्य और संस्कृति का प्रकाश सर्वत्र फैला है ।

मुगलयुवराजः दाराशिकोहः अत्रागत्य भारतीय - दर्शन - शास्त्राणाम् अध्ययनम् अकरोत् ।

मुगल युवराज दारा शिकोह ने यहाँ आकर भारतीय दर्शनशास्त्रों का अध्ययन किया था ।

स तेषां ज्ञानेन तथा प्रभावितः अभवत् , यत् तेन उपनिषदाम् अनुवादः पारसीभाषायां कारितः ।

वह उनके ज्ञान से ऐसा प्रभावित हुआ कि उसने उपनिषदों का अनुवाद फारसी भाषा में कराया ।

इयं नगरी विविधधर्माणां संगमस्थली ।

यह नगरी अनेक धर्मों की संगमस्थली है ।

महात्मा बुद्धः , तीर्थङ्करः पार्श्वनाथः , शङ्कराचार्यः , कबीरः , गोस्वामी तुलसीदासः , अन्ये च बहवः महात्मानः अत्रागत्य स्वीयान् विचारान् प्रासारयन् ।

महात्मा बुद्ध , तीर्थकर पार्श्वनाथ , शंकराचार्य , कबीर , गोस्वामी तुलसीदास और दूसरे अनेक महात्माओं ने यहाँ आकर अपने विचारों का प्रसार किया ।

न केवलं दर्शने , साहित्य , धर्म , अपितु कलाक्षेत्रेऽपि इयं नगरी विविधानां कलानां , शिल्पानाञ्च कृते लोके विश्रुता ।

न केवल दर्शन , साहित्य और धर्म में ही अपितु कला के क्षेत्र में भी यह नगरी तरह - तरह की कलाओं और शिल्पों के लिए विश्व में प्रसिद्ध है ।

अत्रत्याः कौशेशाटिकाः देशे देशे सर्वत्र स्पृह्यन्ते ।

यहाँ की रेशमी साड़ियाँ हर देश में सर्वत्र पसन्द की जाती हैं ।

अत्रत्याः प्रस्तरमूर्तयः प्रथिताः ।

यहाँ की पत्थर की मूर्तियाँ प्रसिद्ध हैं ।

इयं निजां प्राचीनपरम्पराम् इदानीमपि परिपालयति — तथैव गीयते कविभिः-

यह अपनी प्राचीन परम्परा का इस समय भी पालन कर रही है । अतएव कवियों के द्वारा गाया गया है -

मङ्गलं मरणं यत्र विभूतिर्यत्र भूषणम् ।

जहाँ मरना कल्याणकारी है , जहाँ भस्म ही आभूषण है और जहाँ लँगोट (ही) रेशमी वस्त्र है ,

कौपीनं यत्र कौशेशं काशी केनोपमायते ॥

वह काशी किसके द्वारा मापी जा सकती है ? (इसकी तुलना किससे की जा सकती है ?

आवश्यक बात – इस पाठ का अनुवाद हर वाक्य अलग कर के किया गया है | यदि कोई समस्या हो तो दिए गए लिंक पर क्लिक कर के वीडियो के माध्यम से समझें| यदि आप प्रिंटेड पेपर पढ़ रहे हैं तो **Gyansindhu Coaching Classes** यूट्यूब चैनल पर जाकर कक्षा 10 हिंदी की प्लेलिस्ट देखें |

तृतीय : पाठः - वीरः वीरेण पूज्यते

(वीर के द्वारा वीर की पूजा की जाती है) .

सन्दर्भ - प्रस्तुत नाट्य - खण्ड हमारी पाठ्य - पुस्तक ' संस्कृत परिचायिका ' के ' वीरः वीरेण पूज्यते ' नामक पाठ से लिया गया है ।

- (स्थानम् - अलक्षेत्रस्य सैन्य शिविरम् ।
(स्थान - सिकन्दर का सैनिक शिविर) ।
- अलक्षेत्रः आम्भीकः च आसीनो वर्तते ।
सिकन्दर और आम्भीक बैठे हैं ।

- वन्दिनं पुरुराजम् अग्रेकृत्वा एकतः प्रविशति यवन - सेनापतिः ।
बन्दी पुरुराज को आगे करके एक ओर से यवन सेनापति प्रवेश करता है ।)
- सेनापतिः : विजयतां सम्राट् ।
सेनापति - सम्राट् की जय हो !
- पुरुराजः : एष भारतवीरोऽपि यवनराजम् अभिवादयते ।
पुरुराज - यह भारतवीर भी यवनराज का अभिवादन करता है ।
- अलक्षेन्द्रः : (साक्षेपम्) अहो ! बन्धनगतः अपि आत्मानं वीर इति मन्यसे पुरुराज ?
सिकन्दर - (आक्षेप सहित) अरे ! पुरुराज ! बन्धन में पड़े हुए भी अपने को वीर मानते हो ?
- पुरुराजः : यवनराज ! सिंहस्तु सिंह एव , वने वा भवतु पञ्जरे वा ।
पुरुराज हे यवनराज ! सिंह तो सिंह ही है , वन में हो अथवा पिंजरे में ।
- अलक्षेन्द्रः : किन्तु पञ्जरस्थः सिंहः न किमपि पराक्रमते ।
सिकन्दर - किन्तु पिंजरे में पड़ा हुआ सिंह कुछ भी पराक्रम नहीं करता है ।
- पुरुराजः : पराक्रमते , यदि अवसरं लभते । अपि च यवनराज !
पुरुराज - पराक्रम करता है , यदि अवसर मिलता है । और हे यवनराज !
- बन्धनं मरणं वापि जयो वापि पराजयः ।
“ बन्धन हो अथवा मृत्यु , जय हो अथवा पराजय ; ”
- उभयत्र समो वीरः वीर भावो हि वीरता ।।
वीर पुरुष दोनों स्थितियों में समान रहता है । वीर - भाव को ही ' वीरता ' कहते हैं ।
- अम्भिराजः सम्राट् ! वाचाल एष हन्तव्यः ।
आम्भिराज - सम्राट् ! यह वाचाल मार डालने के योग्य है ।
- सेनापतिः : आदिशतु सम्राट् ।
सिकन्दर - सेनापति - सम्राट् आज्ञा दें ।
- अलक्षेन्द्रः : अथ मम मैत्रीसन्धे अस्वीकरणे तव किम् अभिमतम् आसीत् पुरुराज !
सिकन्दर - हे पुरुराज ! मेरी मैत्री - सन्धि के अस्वीकार करने में तुम्हारी क्या इच्छा थी ?
- पुरुराजः : स्वराज्यस्य रक्षा , राष्ट्रद्रोहाच्च मुक्तिः ।
पुरुराज - अपने राज्य की रक्षा और राष्ट्रद्रोह से मुक्ति ।
- अलक्षेन्द्रः : मैत्रीकरणेऽपि गष्ट्रद्रोहः ?
सिकन्दर - मित्रता करने में भी राष्ट्रद्रोह ?
- पुरुराजः : आम् गष्ट्रद्रोहः यवनराज !
पुरुराज - हाँ । राष्ट्रद्रोह । यवनराज !
- एकम् इदं भारतं राष्ट्रम् , बहूनि चात्र राज्यान् , बहवश्च शासकाः ।
यह भारत राष्ट्र एक है , यहाँ बहुत - से राज्य हैं और बहुत - से शासक हैं ।
- त्वं मैत्रीसन्धिना तान् विभज्य भारतं जेतुम् इच्छसि ।
तुम मैत्री - सन्धि से उन्हें विभाजित करके भारत को जीतना चाहते हो

- आम्भीकः चास्य प्रत्यक्षं प्रमाणम् ।
और आम्भीक इसका प्रत्यक्ष प्रमाण है ।
- अलक्षेन्द्रः : भारतम् एकं राष्ट्रम् इति तव वचनं विरुद्धम् ।
सिकन्दर - भारत एक राष्ट्र है , तुम्हारा यह कथन गलत है ।
- इह तावत् राजानः जनाः च परस्परं द्रुह्यन्ति ।
यहाँ राजा और प्रजा परस्पर द्वेष करते हैं
- पुरुराजः : तत् सर्वम् अस्माकम् आन्तरिकः विषयः ।
पुरुराज - वह सब हमारा आन्तरिक मामला है ।
- बाह्यशक्तिः तत्र हस्तक्षेपः असह्यः यवनगज !
हे यवनराज ! उसमें बाह्य शक्ति का हस्तक्षेप सहन किए जाने योग्य नहीं है ।
- पृथग्धर्माः , पृथग्भाषाभूषा अपि वयं सर्वे भारतीयाः । ।
पृथक् धर्म , पृथक् भाषा , पृथक् वेशभूषा होने पर भी हम सब भारतीय हैं ।
- विशालम् अस्माकं राष्ट्रम् ।
हमारा राष्ट्र विशाल है
- तथाहि -
कहा गया है -
- उत्तरं यत् समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम् ।
जो समुद्र के उत्तर में और हिमालय के दक्षिण में स्थित है
- वर्षं तद् भारतं नाम भारती तत्र सन्ततिः । ।
क्योंकि, वह भारत नाम का देश है , जहाँ की सन्तान भारतीय है ।
- अलक्षेन्द्रः : अथ मे भारतविजयः दुष्करः ।
सिकन्दर - तो फिर मेरी भारत - विजय कठिन है ।
- पुरुराजः : न केवलं दुष्करः असम्भवोऽपि ।
पुरुराज - न केवल कठिन है , असम्भव भी है ।
- अलक्षेन्द्रः : (सरोषम्) दुर्विनीत , किं न जानासि , मनुष्यस्य तृतीय नेत्रम् । । *
सिकन्दर - रोषपूर्वक) हे दुष्ट | क्या तुम नहीं जानते हो
- इदानीं विश्वविजयिनः अलक्षेन्द्रस्य अग्रे वर्तसे ?
इस समय (तुम) विश्व - विजेता सिकन्दर के सामने हो ?
- पुरुराजः : जानामि , किन्तु सत्यं तु सत्यम् एव यवनराज !
पुरुराज:- जानता हूँ ; किन्तु यवनराज सत्य तो सत्य ही है ।
- भारतीयाः वयं गीतायाः सन्देशं न विस्मरामः ।
पुरुराज - हम भारतीय गीता के सन्देश को नहीं भूले हैं ।
- अलक्षेन्द्रः : कस्तावत् गीतायाः सन्देशः ?
सिकन्दर - गीता का सन्देश क्या है ?

- पुरुराजः :-श्रूयताम् ।
पुरुराजः- सुनिए
- हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं
मर गए तो स्वर्ग प्राप्त करोगे
- जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
अथवा जीत गए तो पृथ्वी का भोग करोगे ।
- तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय
इसलिए हे अर्जुन !
- युद्धाय कृतनिश्चयः ॥
(इच्छारहित , मोहरहित और सन्तापरहित) होकर युद्ध करो ।
- अलक्षेन्द्रः : (किमपि विचिन्त्य) अलं तव गीतया ।
सिकन्दर –(कुछ सोचकर) , अपनी गीता को रहने दो ।
- पुरुराज ! त्वम् अस्माकं बन्दी वर्तसे ।
पुरुराज, तुम हमारे बन्दी हो ।
- ब्रूहि कथं त्वयि वर्तितव्यम् ।
बोलो , तुम्हारे साथ कैसा व्यवहार किया जाए ?
- पुरुराजः : यथैकेन वीरेण वीरं प्रति ।
पुरुराज जैसा एक वीर , (दूसरे) वीर के प्रति करता है ।
- अलक्षेन्द्रः : (पुरोः वीरभावेन हर्षितः)
सिकन्दर- (पुरु के वीर - भाव से प्रसन्न होकर)
- साधु वीर ! साधु ! नूनं वीर असि ।
वीर ! ठीक है ! तुम निश्चय ही वीर हो ।
- धन्यः त्वं , धन्या ते मातृभूमिः ।
तुम धन्य हो , तुम्हारी मातृभूमि धन्य है ।
- (सेनापतिम् उद्दिश्य) सेनापते !
(सेनापति को लक्ष्य करके) सेनापति !

- सेनापतिः : सम्राट !
सेनापति - सम्राट !
- अलक्षेन्द्रः :: वीरस्य पुरुराजस्य बन्धनानि मोचय ।
सिकन्दर – वीर पुरुराज के बन्धन खोल दो
- सेनापतिः : यत् सम्राट् आज्ञापयति ।
सेनापति – सम्राट की जो आज्ञा ।

- अलक्षेन्द्रः : (एकेन हस्तेन पुरोः द्वितीयेन च आम्भीकस्य हस्तं गृहीत्वा)
सिकन्दर- (एक हाथ से पुरु के और दूसरे हाथ से आम्भीक के हाथ को पकड़कर)
- वीर पुरुराज ! सखे आम्भीक ! इतः परं वयं सर्वे समानमित्राणि ,
वीर पुरुराज ! मित्र आम्भीक ! अब से हम सब समान मित्र हैं ।
- इदानीं मैत्रीमहोत्सवं सम्पादयामः ।
अब हम मैत्री - महोत्सव मनाते हैं ।
- (सर्वे निर्गच्छन्ति)
(सब निकल जाते हैं ।)

चतुर्थ : पाठः - प्रबुद्धो ग्रामीणः

(बुद्धिमान् ग्रामीण)

सन्दर्भ - प्रस्तुत गद्यांश हमारी पाठ्य - पुस्तक . ' संस्कृत खंड ' के ' प्रबुद्धो ग्रामीणः ' नामक पाठ से अवतरित है ।

- एकदा बहवः जनाः धूमयानम् (रेल) आरुह्य नगरं प्रति गच्छन्ति स्म ।
एक बार बहुत - से मनुष्य रेलगाड़ी पर चढ़कर नगर की ओर जा रहे थे ।
- तेषु केचित् ग्रामीणाः केचिच्च नागरिकाः आसन् ।
- उनमें कुछ ग्रामीण और कुछ शहरी थे ।
- मौनं स्थितेषु तेषु एकः नागरिकः ग्रामीणान् उपहसन् अकथयत्
उनके मौन रहने पर एक शहरी ने ग्रामीणों का उपहास करते हुए कहा --
- “ ग्रामीणाः अद्यापि पूर्ववत् अशिक्षिताः अज्ञाश्च सन्ति ।
" ग्रामीण आज भी पहले की तरह अशिक्षित और मूर्ख हैं ।
- न तेषां विकासः अभवत् न च भवितुं शक्नोति ।
न उनका विकास हुआ और न हो सकता है । ”
- " तस्य तादृशं जल्पनं श्रुत्वा कोऽपि चतुरः ग्रामीणः अब्रवीत् ,
उसके इस प्रकार के कथन को सुनकर कोई चतुर ग्रामीण बोला —
- “ भद्र नागरिक ! भवान् एव किञ्चित् ब्रवीतु
“ हे शिष्ट शहरी , आप ही कुछ कहें ;
- यतो हि भवान् शिक्षितः बहुज्ञः च अस्ति ।
क्योंकि आप ही शिक्षित और बहुत जानकार हैं ।
- ' इदम् आकर्ष्य स नागरिकः सदपं ग्रीवाम् उन्नमय्य अकथयत् ,
" यह सुनकर उस शहरी ने घमण्ड के साथ गर्दन को ऊँचा उठाकर कहा
- “कथयिष्यामि, परं पूर्वं समयः विधातव्यः ।”
" कहूँगा ; किन्तु पहले (कुछ) शर्त बद लेनी चाहिए । ”

- तस्य तां वार्ता श्रुत्वा स चतुरः ग्रामीण अकथयत् ,
" उसकी इस बात को सुनकर उस चतुर ग्रामीण ने कहा-
- " भोः वयम् अशिक्षिताः भवान् च शिक्षितः ,
" अरे हम अशिक्षित हैं और आप शिक्षित हैं ;
- वयम् अल्पज्ञा भवान् च बहुज्ञः ,
हम कम जानते हैं और आप बहुत जानते हैं
- इत्येवं विज्ञाय अस्माभिः समयः कर्तव्यः ,
ऐसा समझकर हमारे साथ शर्त लगानी चाहिए
- वयं परस्परं प्रहेलिकां प्रक्षयामः ।
हम परस्पर पहलेली पूछेगे ।
- यदि भवान् उत्तरं दातुं समर्थः न भविष्यति
यदि आप उत्तर देने में समर्थ न होंगे
- तदा भवान् दशरूप्यकाणि दास्यति ।
तो आप दस रुपये देंगे ।
- यदि वयम् उत्तरं दातुं समर्थाः न भविष्यामः
यदि हम उत्तर देने में समर्थ न होंगे ,
- तदा दशरूप्यकाणाम् अर्धं पञ्चरूप्यकाणि दास्यामः । "
तो (हम) दस रुपये के आधे (अर्थात्) पाँच रुपये देंगे । "
- " आं , स्वीकृतः समयः " ,
" हाँ , शर्त स्वीकार है "
- इति कथिते तस्मिन् नागरिके स ग्रामीणः नागरिकम् अवदत् ,
उस शहरी द्वारा ऐसा कहे जाने पर , उस ग्रामीण ने शहरी से कहा-
- " प्रथमं भवान् एव पृच्छतु ।
" पहले आप ही पूछे ।
- " नागरिकश्च तं ग्रामीणम् अकथयत् ,
और शहरी ने उस ग्रामीण से कहा-
- " त्वमेव प्रथमं पृच्छ " इति ।
तुम ही पहले पूछो ।
- इदं श्रुत्वा स ग्रामीणः अवदत् " युक्तम् , अहमेव प्रथमं पृच्छामि । "
यह सुनकर वह ग्रामीण बोला" ठीक है , मैं ही पहले पूछता हूँ । "
- अपदो दूरगामी च साक्षरो न च पण्डितः ।
"-बिना पैरों का है , किन्तु दूर तक जाता है; साक्षर (अक्षरयुक्त) है , किन्तु पण्डित नहीं है ।
- अमुखः स्फुटवक्त्रा च यो जानाति स पण्डितः ॥
मुखविहीन होने पर भी स्पष्ट बोलनेवाला है इसे जो जानता है , वह पण्डित है ।

- अस्या उत्तरं ब्रवीतु भवान् ।
आप इसका उत्तर दें।
- नागरिकः बहुकालं यावत् अचिन्तयत् ,
शहरी ने बहुत देर तक विचार किया ;
- परं प्रहेलिकायाः उत्तर दातुं समर्थः न अभवत् ,
किन्तु (वह) पहेली का उत्तर देने में समर्थ नहीं हुआ ;
- अतः ग्रामीणम् अवदत् ,
अतः ग्रामीण से बोला-
- अहम् अस्याः प्रहेलिकायाः उत्तरं न जानामि ।
“ मैं इस पहेली का उत्तर नहीं जानता हूँ । ”
- इदं श्रुत्वा ग्रामीणः अकथयत् , यदि भवान् उत्तरं न जानाति ,
यह सुनकर ग्रामीण ने कहा , यदि आप उत्तर नहीं जानते हैं
- तर्हि ददातु दशरूप्यकाणि ।
तो दस रुपये दें ।
- अतः म्लानमुखेन नागरिकेण समयानुसारं दशरूप्यकाणि दत्तानि ।
अतः : खिन्न मुखवाले शहरी ने शर्त के अनुसार दस रुपये दिए ।
- पुनः ग्रामीणोऽब्रवीत् , “ इदानीं भवान् पृच्छतु प्रहेलिकाम् । ”
फिर ग्रामीण बोला- " अब आप पहेली पूछें । "
- दण्डदानेन खिन्नः नागरिकः बहुकालं विचार्य न काञ्चित् प्रहेलिकाम् अस्मरत् ,
दण्ड देने से दुःखी शहरी बहुत समय तक विचार करके भी किसी पहेली को याद न कर सका ;
- अतः अधिकं लज्जमानः अब्रवीत् ,
अतः अत्यधिक लज्जित होता हुआ बोला
- “ स्वकीयायाः प्रहेलिकायाः त्वमेव उत्तरं ब्रूहि । ”
' अपनी पहेली का उत्तर तुम ही दो !
- तदा स ग्रामीणः विहस्य स्वप्रहेलिकायाः सम्यक् उत्तरम् अवदत् ' पत्रम् ' इति
" तब उस ग्रामीण ने हँसकर अपनी पहेली का सही - सही उत्तर दिया “ पत्र ” ।
- यतो हि इदं पदेन विनापि दूरं याति ,
क्योंकि वह पैरों के बिना भी दूर तक जाता है
- अक्षरैः युक्तमपि न पण्डितः भवति ।
अक्षरों से युक्त होने पर भी पण्डित नहीं होता ।
- एतस्मिन्नेव काले तस्य ग्रामीणस्य ग्रामः आगतः ।
इसी समय उस ग्रामीण का गाँव आ गया ।
- स विहसन् रेलयानात् अवतीर्य स्वग्राम प्रति अचलत् ।
वह हँसता हुआ रेलगाड़ी से उतरकर अपने गाँव की ओर चल पड़ा ।

- नागरिकः लज्जितः भूत्वा पूर्ववत् तूष्णीम् अतिष्ठत् ।
शहरी लज्जित होकर पहले की तरह चुप बैठ गया ।
- सर्वे यात्रिणः वाचालं तं नागरिकं दृष्ट्वा अहसन् ।
सारे यात्री उस वाचाल शहरी को देखकर हँसने लगे ।
- तदा स नागरिकः अन्वभवत् यत् ज्ञानं सर्वत्र सम्भवति ।
तब उसने अनुभव किया कि ज्ञान सर्वत्र सम्भव है ।
- ग्रामीणाः अपि कदाचित् नागरिकेभ्यः प्रबुद्धतराः भवन्ति ।
ग्रामीण भी कभी शहरियों से अधिक बुद्धिमान होते हैं ।

पंचम पाठः - देशभक्तः चन्द्रशेखरः

(देशभक्त चन्द्रशेखर)

सन्दर्भ - प्रस्तुत गद्यांश हमारी पाठ्य - पुस्तक के ' संस्कृत खंड ' के ' देशभक्त : चन्द्रशेखर : ' नामक पाठ से लिया गया है ।
(प्रथमं दृश्यम्)

- (स्थानम् - वाराणसीन्यायालयः , न्यायाधीशस्य पीठे एकः दुर्धर्षः पारसीकः तिष्ठति ,
(स्थान - वाराणसी , न्यायालय । न्यायाधीश के आसन पर एक उच्छंखल पारसी बैठा है ।
- आरक्षकाः चन्द्रशेखरं तस्य सम्मुखम् आनयन्ति ।
सिपाही चन्द्रशेखर को उसके सामने लाते हैं ।
- अभियोगः प्रारभते ।
मुकदमा आरम्भ होता है ।
- चन्द्रशेखरः पुष्टाङ्गः , गौरवर्णः , षोडशवर्षीयः किशोरः ।
चन्द्रशेखर पुष्ट अंगोंवाला , गोरे रंग का सोलह वर्षीय किशोर है ।
- आरक्षकः : श्रीमन् ! अयम् अस्ति चन्द्रशेखरः । अयं राजद्रोही ।
सिपाही - श्रीमन् ! यह चन्द्रशेखर है । यह राजद्रोही है ।
- गतदिने अनेनैव असहयोगिनां सभायाम् एकस्य आरक्षकस्य दुर्जयसिंहस्य मस्तके
पिछले दिन इसने ही असहयोगियों की सभा में एक सिपाही दुर्जयसिंह के मस्तक पर
- प्रस्तरखण्डेन प्रहारः कृतः येन दुर्जयसिंहः आहतः ।
पत्थर के टुकड़े से प्रहार किया ,जिससे दुर्जयसिंह घायल हो गया ।
- न्यायाधीशः : (तं बालकं विस्मयेन विलोकयन्) रे बालक ! तव किं नाम ?
न्यायाधीश- (उस बालक को आश्चर्य से देखते हुए) रे बालक ! तेरा क्या नाम है ?
- चन्द्रशेखरः : आजादः (स्थिरीभूय) ।
चन्द्रशेखर आजाद (दृढ़ होकर) ।
- न्यायाधीशः : तव पितुः किं नाम ?
न्यायाधीश - तेरे पिता का क्या नाम है ?

- चन्द्रशेखरः – स्वतंत्रः
चन्द्रशेखर - स्वतन्त्र ।
- न्यायाधीशः : त्वं कुत्र निवससि ?
न्यायाधीश - तुम कहाँ रहते हो ?
- तव गृहं कुत्रास्ति ?
तुम्हारा घर कहाँ है ?
- चन्द्रशेखरः : कारागार एव मम गृहम् ।
चन्द्रशेखर कारागार ही मेरा घर है ।
- न्यायाधीशः : (स्वगतम्) कीदृशः प्रमत्तः स्वतन्त्रतायै अयम् ?
न्यायाधीश- (अपने मन में) यह स्वाधीनता के लिए कितना मतवाला है ?
- (प्रकाशम्) अतीव धृष्टः , उद्दण्डश्चायं नवयुवकः ।
(प्रकट रूप में) यह नवयुवक अत्यधिक ढीठ और उद्दण्ड है ।
- अहम् इमं पञ्चदश कशाघातान् दण्डयामि ।
मैं इसे पन्द्रह कोड़ों की सजा देता हूँ ।
- चन्द्रशेखरः : नास्ति चिन्ता ।
चन्द्रशेखर चिन्ता नहीं है ।

(द्वितीयं दृश्यम्)

- (ततः दृष्टिगोचरो भवतः कौपीनमात्रावशेषः , फलकेन दृढं बद्धः चन्द्रशेखरः)
(तब केवल लँगोट बाँधे , तख्ते से दृढ़ता से बंधे हुए चन्द्रशेखर
- कशाहस्तेन चाण्डालेन अनुगम्यमानः , कारावासाधिकारी गण्डासिंहश्च ।)
और कोड़ा हाथ में लिए चाण्डाल का अनुगमन करते हुए जेलर गण्डासिंह दिखाई पड़ते हैं ।)
- गण्डासिंहः : (चाण्डालं प्रति) दुर्मुख ! मम आदेशसमकालमेव कशाघातः कर्तव्यः ।
गण्डासिंह- (चाण्डाल से) हे दुर्मुख ! मेरे द्वारा आज्ञा देते ही कोड़े लगाना ।
- (चन्द्रशेखरं प्रति) रे दुर्विनीत युवक ! लभस्व इदानीं स्वाविनयस्य फलम् । *
(चन्द्रशेखर से) हे उद्दण्ड युवक । अब तू अपनी उद्दण्डता का फल प्राप्त कर ।
- कुरु राजद्रोहम् ।
कर राजद्रोह !
- दुर्मुख ! कशाघातः एकः (दुर्मुखः चन्द्रशेखरं कशया ताडयति) ।
हे दुर्मुख ! एक कोड़ा मारो (दुर्मुख चन्द्रशेखर को कोड़े से मारता है)
- चन्द्रशेखरः : जयतु भारतम् ।
चन्द्रशेखर - भारत को जय हो ।
- गण्डासिंहः : दुर्मुख ! द्वितीयः कशाघातः । (दुर्मुखः पुनः ताडयति ।)
गण्डासिंह हे दुर्मुख ! दूसरा कोड़ा (मारो) । (दुर्मुख फिर से पीटता है ।)

- ताडितः चन्द्रशेखरः पुनः पुनः ' भारतं जयतु ' इति वदति ।
पिटते हुए चन्द्रशेखर बार - बार ' भारतमाता की जय हो ', ऐसा कहते हैं ।
- (एवं स पञ्चदशकशाघातैः ताडितः)
(इस प्रकार वे पन्द्रह कोड़ों से पीटे जाते हैं ।)
- यदा चन्द्रशेखरः कारागारात् मुक्तः बहिः आगच्छति ,
जब चन्द्रशेखर कारागार से मुक्त होकर बाहर आते हैं ,
- तदैव सर्वे जनाः तं परितः वेष्टयन्ति ,
तब सारे लोग उन्हें चारों ओर से घेर लेते हैं ।
- बहवः बालकाः तस्य पादयोः पतन्ति ,
बहुत - से बालक उनके पैरों पर गिर पड़ते हैं
- तं मालाभिः अभिनन्दयन्ति च ।
और उनका मालाओं से अभिनन्दन करते हैं ।
- चन्द्रशेखरः : किमिदं क्रियते भवद्भिः ?
चन्द्रशेखर - आप लोग यह क्या कर रहे हैं ?
- वयं सर्वे भारतमातुः अनन्यभक्ताः ।
हम सभी भारतमाता के अनन्य भक्त हैं ।
- तस्याः शत्रूणां कृते मदीयाः , इमे रक्तबिन्दवः अग्निस्फुलिङ्गाः भविष्यन्ति ।
उसके शत्रुओं के लिए मेरी, ये रक्त की बूंदें अग्नि की चिनगारियाँ हो जाएंगी ।
- (' जयतु भारतम् ' इति उच्चैः कथयन्तः सर्वे गच्छन्ति)
[भारत को जय हो ' ऐसा उच्च स्वर से कहते (नारे लगाते) हुए सब चले जाते हैं]

अष्टमः पाठः - भारतीय संस्कृतिः

(भारत की संस्कृति)

सन्दर्भ - प्रस्तुत गद्यांश हमारी पाठ्य - पुस्तक के ' संस्कृत खंड ' के ' भारतीय संस्कृतिः ' नामक पाठ से उद्धृत है ।

- मानव - जीवनस्य संस्करणं संस्कृतिः ।
मानव - जीवन को संवारना ही संस्कृति है ।
- अस्माकं पूर्वजाः मानवजीवन संस्कर्तुं महान्तं प्रयत्नम् अकुर्वन् ।
हमारे पूर्वजों ने मानव - जीवन को संवारने के लिए महान् प्रयत्न किया था ।
- ते अस्माकं जीवनस्य संस्करणाय
उन्होंने हमारे जीवन को संवारने के लिए,

- यान् आचारान् विचारान् च अदर्शयन् तत् सर्वम् अस्माकं संस्कृतिः ।
जिन आचरणों और विचारों को प्रदर्शित किया , वह सब (ही) हमारी संस्कृति हैं ।
- ' विश्वस्य स्रष्टा ईश्वरः एक एव '
" विश्व का रचयिता ईश्वर एक ही है "
- इति भारतीय – संस्कृतेः मूलम् ।
यह भारतीय संस्कृति का मूल है ।
- विभिन्नमतावलम्बिनः विविधैः नामभिः एकम् एव ईश्वरं भजन्ते ।
विभिन्न मतों के अनुयायी अनेक नामों से एक ही ईश्वर का भजन करते हैं ।
- अग्निः , इन्द्रः , कृष्णः , करीमः , रामः , रहीमः , जिनः , बुद्धः , ख्रिस्तः , अल्लाहः
अग्नि , इन्द्र , कृष्ण , करीम , राम , रहीम , जिन , बुद्ध , ईसा , अल्लाह
- इत्यादीनि नामानि एकस्य एव परमात्मनः सन्ति ।
इत्यादि नाम एक ही ईश्वर के हैं ।
- तम् एव ईश्वरं जनाः गुरुः इत्यपि मन्यन्ते ।
उसी ईश्वर को लोग ' गुरु ' के रूप में भी मानते हैं ।
- अतः सर्वेषां मतानां समभावः सम्मानश्च अस्माकं संस्कृतेः सन्देशः ।
अतः सभी मतों के प्रति समान भाव और सम्मान (ही) हमारी संस्कृति का सन्देश है ।
- भारतीया संस्कृतिः तु सर्वेषां मतावलम्बिनां संगमस्थली ।
भारतीय संस्कृति तो सभी मतों को मानने वालों की संगमस्थली है ।
- काले काले विविधाः विचाराः भारतीय - संस्कृतौ समाहिताः ।
समय - समय पर भारतीय संस्कृति में विविध विचार आ मिले ।
- एषा संस्कृतिः सामासिकी संस्कृतिः
यह संस्कृति समन्वयात्मक संस्कृति है ,
- यस्याः विकासे विविधानां जातीनां सम्प्रदायानां विश्वासानां च योगदानं दृश्यते ।
जिसके विकास में विविध जातियों , सम्प्रदायों और विश्वासों का योगदान दृष्टिगोचर होता है ।
- अतएव अस्माकं भारतीयानाम् एका संस्कृतिः एका च राष्ट्रीयता ।
अतएव हम भारतीयों की एक संस्कृति और एक राष्ट्रीयता है ।
- सर्वेऽपि वयं एकस्याः संस्कृतेः समुपासकाः , एकस्य राष्ट्रस्य च राष्ट्रियाः ।
हम सभी एक संस्कृति के उपासक हैं और एक राष्ट्र के नागरिक हैं ।
- यथा भ्रातरः परस्परं मिलित्वा सहयोगेन सौहार्देन च परिवारस्य उन्नतिं कुर्वन्ति ,
जिस प्रकार भाई - भाई परस्पर मिलकर सहयोग और प्रेम से परिवार की उन्नति करते हैं ,
- तथैव अस्माभिः अपि सहयोगेन सौहार्देन च राष्ट्रस्य उन्नतिः कर्तव्या ।
उसी प्रकार हमें भी सहयोग और प्रेम से राष्ट्र की उन्नति करनी चाहिए ।
- अस्माकं संस्कृतिः सदा गतिशीला वर्तते ।
हमारी संस्कृति सदा गतिशील है ।

- मानवजीवनं संस्कर्तुम् एषा यथासमयं नवां नवां विचारधारां स्वीकरोति ,
मानव - जीवन को शुद्ध करने के लिए यह समय - समय पर नई - नई विचारधारा को स्वीकार करती है
- नवां शक्ति च प्राप्नोति ।
और नई शक्ति प्राप्त करती है ।
- अत्र दुराग्रहः नास्ति ,
यहाँ हठधर्मिता नहीं है ।
- यत् युक्तियुक्तं कल्याणकारि च तदत्र सहर्षं गृहीतं भवति ।
जो उचित और कल्याणकारी है , वह यहाँ हर्षपूर्वक स्वीकार होता है ।
- एतस्याः गतिशीलतायाः रहस्यं मानव - जीवनस्य शाश्वतमूल्येषु निहितम् ,
इसकी गतिशीलता का रहस्य मानव - जीवन के सदा रहनेवाले आदर्शों में निहित है ;
- तद् यथा सत्यस्य प्रतिष्ठा , सर्वभूतेषु समभावः, विचारेषु औदार्यम् , आचारे दृढता चेति ।
जैसे कि सत्य की प्रतिष्ठा , सभी प्राणियों के प्रति समान भाव , विचारों में उदारता और आचरण की दृढता में निहित है
- एषा कर्मवीराणां संस्कृतिः ।
यह कर्मवीरों की संस्कृति है ।
- ' कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेच्छतं समाः '
" इस लोक में कर्म करते हुए (मनुष्य) सौ वर्ष तक जीने की इच्छा करें ",
- इति अस्याः उद्घोषः ।
यह इसकी घोषणा है ।
- पूर्व कर्म , तदनन्तरं फलम् इति अस्माकं संस्कृते नियमः ।
पहले कर्म और उसके बाद फल - यह हमारी संस्कृति का नियम है ।
- इदानीं यदा वयं राष्ट्रस्य नवनिर्माणे संलग्नाः स्मः |
इस समय जब कि हम राष्ट्र के नव - निर्माण में लगे हुए हैं|
- निरन्तरं कर्मकरणम् अस्माकं मुख्यं कर्तव्यम् ।
निरन्तर कर्म करना हमारा मुख्य कर्तव्य है ।
- निजस्य श्रमस्य फलं भोग्यं ,
अपने परिश्रम का फल भोगने योग्य है ,
- अन्यस्य श्रमस्य शोषणं सर्वथा वर्जनीयम् ।
दूसरे के परिश्रम का शोषण सब प्रकार से वर्जित है ।
- यदि विपरीतम् आचरामः,
यदि हम विपरीत आचरण करते हैं ,
- तदा न वयं सत्यं भारतीय - संस्कृतेः उपासकाः ।
तब हम भारतीय संस्कृति के सच्चे उपासक नहीं हैं ।
- वयं तदैव यथार्थ भारतीयः , यदा अस्माकम् आचारे विचारे च , अस्माकं संस्कृतिः लक्षिता भवेत् ।
हम तभी यथार्थ रूप में भारतीय हैं, जब हमारे आचार और विचार में , हमारी संस्कृति दिखाई दे ।

- अभिलाषामः वयं, यत् विश्वस्य अभ्युदयाय
हम चाहते हैं, कि विश्व के उत्थान के लिए
- भारतीय संस्कृतेः, एषः दिव्यः सन्देशः लोके सर्वत्र प्रसरेत् ।
भारतीय संस्कृति का, यह दिव्य सन्देश संसार में सर्वत्र फैले।
- " सर्वे भवन्तु सुखिनः
सब सुखी हों ,
- सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सब रोगरहित हों ।
- सर्वे भद्राणि पश्यन्तु
सब कल्याण देखें (पाएँ) ,
- मा कश्चिद् दुःखभाग् भवेत् ॥ "
कोई भी दुःखी न हो ।

नवमः पाठः - जीवन सूत्राणि

जीवन - सूत्राणि नवमः पाठः

सन्दर्भ - प्रस्तुत श्लोक हमारी पाठ्य - पुस्तक के ' सस्कृत-भाग ' के ' जीवन - सूत्राणि ' नामक पाठ से अवतरित है ।

यहाँ यक्ष द्वारा पूछे गए प्रश्न और युधिष्ठिर द्वारा दिए गए उत्तर संगृहीत हैं ।

यक्ष प्रश्न पूछते हैं -

किंस्विद् गुरुतरं भूमेः किंस्विदुच्चतरं च खात् ?

भूमि से (भी) भारी क्या है ? आकाश से (भी) ऊँचा क्या है ?

किंस्विद् शीघ्रतरं वातात् किंस्विद् बहुतरं तृणात् ? ॥ 1 ॥

वायु से (भी) शीघ्रगामी क्या है ? तिनकों से (भी) अधिक (असंख्य) क्या है ?

युधिष्ठिर उत्तर देते हैं -

माता गुरुतरा भूमेः खात् पितोच्चतरस्तथा ।

माता भूमि से (भी) भारी है । पिता आकाश से (भी) ऊँचा है ।

मनः शीघ्रतरं वातात् चिन्ता बहुतरी तृणात् ॥ 2 ॥

मन वायु से (भी) शीघ्रगामी है । चिन्ता तिनकों से (भी) अधिक (दुर्बल बनानेवाली) है ।

यक्ष प्रश्न पूछते हैं -

किंस्वित् प्रवसतो मित्रं किंस्विन् मित्रं गृहे सतः ?

प्रवासी का मित्र कौन है ? गृह में निवास करते हुए अर्थात् गृहस्थ का मित्र कौन है ?

आतुरस्य च किं मित्रं किंस्विन् मित्रं मरिष्यतः ? ॥ 3 ॥

रोगी का मित्र कौन है और मरनेवाले का मित्र कौन है ?

युधिष्ठिर उत्तर देते हैं -

सार्थः प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः ।

सहयात्रियों का समूह प्रवासी का मित्र है । गृह में निवास करनेवाले अर्थात् गृहस्थ की पत्नी मित्र है ।

आतुरस्य भिषक् मित्रं दानं मित्रं मरिष्यतः ॥ 4 ॥

रोगी का मित्र वैद्य है और मरनेवाले का मित्र दान है ।

यक्ष प्रश्न पूछते हैं -

किंस्विदेकपदं धर्म्यम् किंस्विदेकपदं यशः ?

धर्म का मुख्य स्थान क्या है ? यश का मुख्य स्थान क्या है ?

किंस्विदेकपदं स्वयम् किंस्विदेकपदं सुखम् ? ॥ 5 ॥

स्वर्ग का मुख्य स्थान क्या है ? और सुख का मुख्य स्थान क्या है ?

युधिष्ठिर उत्तर देते हैं -

दाक्ष्यमेकपदं धर्म्यम् दानमेकपदं यशः ।

धर्म का मुख्य स्थान उदारता है , यश का मुख्य स्थान दान है ,

सत्यमेकपदं स्वयं शीलमेकपदं सुखम् ॥ 6 ॥

स्वर्ग का मुख्य स्थान सत्य है और सुख का मुख्य स्थान शील है ।

यक्ष प्रश्न पूछते हैं -

धान्यानामुत्तमं किंस्विद् धनानां स्यात् किमुत्तमम् ?

अन्नो में उत्तम (अन्न) क्या है ? धन में उत्तम (धन) क्या है ?

लाभानामुत्तमं किं स्यात् सुखानां स्यात् किमुत्तमम् ? ॥ 7 ॥

लाभों में उत्तम (लाभ) क्या है ? सुखों में उत्तम (सुख) क्या है ?

युधिष्ठिर उत्तर देते हैं -

धान्यानामुत्तमं दाक्ष्यं धनानामुत्तमं श्रुतम् ।

अन्नो में उत्तम (अन्न) चतुरता है । धनों में उत्तम (धन) शास्त्र है ।

लाभानां श्रेय आरोग्यं सुखानां तुष्टिरुत्तमा ॥ 8 ॥

लाभों में उत्तम (लाभ) आरोग्य है । सुखों में उत्तम (सुख) सन्तोष है ।

यक्ष प्रश्न पूछते हैं -

किं नु हित्वा प्रियो भवति ? किन्नु हित्वा न शोचति ।

क्या त्यागकर (मनुष्य) प्रिय हो जाता है ? क्या त्यागकर शोक नहीं करता ?

किं नु हित्वा र्थवान् भवति ? किन्नु हित्वा सुखी भवेत् ॥ 9 ॥

क्या त्यागकर धनवान् होता है ? क्या त्यागकर सुखी हो जाता है ?

युधिष्ठिर उत्तर देते हैं -

मानं हित्वा प्रियो भवति क्रोधं हित्वा न शोचति ।

अभिमान छोड़कर (मनुष्य) प्रिय हो जाता है , क्रोध त्यागकर शोक नहीं करता है ,

कामं हित्वा र्थवान् भवति लोभं हित्वा सुखी भवेत् ॥10 ॥

कामना (इच्छा) त्यागकर धनवान् होता है और लोभ छोड़कर सुखी होता है ।

अभ्यास भाग- संस्कृत प्रश्नोत्तर (सभी पाठ)

📖 **आवश्यक बात** - प्रिय विद्यार्थियों! यहाँ से बोर्ड परीक्षा में दो प्रश्न संस्कृत में पूछे जायेंगे तथा उनके उत्तर भी संस्कृत में देना होगा, जिसके लिए 2 अंक निर्धारित हैं, हम यहाँ पर सभी अति महत्वपूर्ण प्रश्नों का संकलन कर प्रस्तुत कर रहे हैं, ये प्रश्न बार-बार बोर्ड परीक्षा में पूछे जाते हैं।

• अधोलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए -

1. वाराणसी नगरी कस्याः नद्याः कूले स्थिता ? / कुत्र स्थिता अस्ति ?

उत्तर : वाराणसी गङ्गायाः नद्याः कूले स्थिता ।

2. वैदेशिका : पर्यटकाः कस्याः शोभाम् अवलोक्य वाराणसी प्रशंसन्ति ?

अथवा कस्याः शोभाम् अवलोक्य वैदेशिकाः पर्यटकाः वाराणसी बहुप्रशंसन्ति ?

उत्तर : गङ्गायाः शोभाम् अवलोक्य वैदेशिकाः पर्यटकाः वाराणसी प्रशंसन्ति ।

3. वाराणसी कस्याः भाषायाः केन्द्रम् अस्ति ?

अथवा वाराणसी कस्य केन्द्रस्थलम्/ केन्द्रस्थली अस्ति ?

उत्तर : वाराणसी संस्कृतभाषायाः केन्द्रस्थलम् अस्ति ।

4. वाराणस्यां कियन्तः विश्वविद्यालयाः सन्ति ?

अथवा वाराणस्यां कति विश्वविद्यालयाः सन्ति ?

उत्तर : वाराणस्यां त्रयः विश्वविद्यालयाः सन्ति ।

5. सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालयः कस्यां नगर्यां विद्यते ?

उत्तर : सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालयः वाराणस्यां नगर्यां विद्यते ।

6. वाराणसी नगरी केषां / कस्य सङ्गमस्थली अस्ति ?

अथवा का नगरी विविधधर्माणां सङ्गमस्थली अस्ति ?

उत्तर : वाराणसी नगरी विविधधर्माणां सङ्गमस्थली अस्ति ।

7. दाराशिकोहः कुत्र गत्वा भारतीय - शास्त्राणाम् अध्ययनम् अकरोत् ?

अथवा दाराशिकोहः वाराणसीम् आगत्य किमकरोत् ?

उत्तर : दाराशिकोहः वाराणसीं गत्वा भारतीय - शास्त्राणाम् अध्ययनम् अकरोत् ।

8. दाराशिकोहः कस्यां भाषायाम् उपनिषदाम् अनुवादम् अकारयत् ?
उत्तर : दाराशिकोह : पारसीभाषायाम् उपनिषदाम् अनुवादम् अकारयत् ।
9. संस्कृतविश्वविद्यालयः कस्यां नगर्यां विद्यते ?
उत्तर : संस्कृतविश्वविद्यालयः वाराणसीनगर्यां विद्यते ।
10. वाराणसी किमर्थं प्रसिद्धा ?
उत्तर : वाराणसी विद्या - दर्शन - साहित्य - धर्म - कला- -शिल्पार्थं प्रसिद्धा अस्ति ।
11. वैदेशिका : वाराणसी केन हेतुना आगच्छन्ति ?
अथवा वैदेशिकाः किमर्थं वाराणसीम् आगच्छन्ति ?
उत्तर : वैदेशिका : वाराणसी गीर्वाणवाण्या : अध्ययनाय आगच्छन्ति ।
12. कुत्र मरणं मङ्गलं भवति ?
उत्तर : वाराणस्यां मरणं मङ्गलं भवति ।
13. वाराणसी नगरी केषां कृते लोके विश्रुता अस्ति ?
उत्तर : इयं नगरी विद्याकलानां संस्कृतभाषायाः संस्कृतेषु कृते प्रसिद्धा अस्ति ।
14. दाराशिकोहेन उपनिषदाम् अनुवादः कस्यां भाषायां कारितः ?
उत्तर : दाराशिकोहेन उपनिषदाम् अनुवादः पारसी भाषायां कारितः ।
15. सिकन्दरः पुरं किं प्रश्नम् अपृच्छत् ?
उत्तर : कस्तावद् गीतायाः सन्देशः ? इति ।
16. अलक्षेन्द्रः राज्ञा पुरुणा सह कीदृशं व्यवहारम् अकरोत् ?
उत्तर : अलक्षेन्द्रः राज्ञा पुरुणा सह मित्रवद् व्यवहारम् अकरोत् ।
17. पुरुराजः केन सह युद्धम् अकरोत् ?
उत्तर : पुरुराजः अलक्षेन्द्रेण सह युद्धम् अकरोत् ।
18. अलक्षेन्द्रः पुरोः केन ' पावेन हर्षितः अभवत् ?
उत्तर : अलक्षेन्द्रः पुरोः वीरभावेन हर्षितः अभवत् ।
19. भारतविजयः न केवलं दुष्करः असम्भवोऽपि , कस्य उक्तिः ?
उत्तर : भारतविजयः न केवलं दुष्करः असम्भवोऽपि , इति पुरुराजस्य उक्तिः ।
20. ' भारतम् एकं राष्ट्रम् इति विरुद्धम् ' कस्य उक्तिः ?
उत्तर : ' भारतम् एकं राष्ट्रम् इति विरुद्धम् ' इयम् अलक्षेन्द्रस्य उक्तिः ।
21. गीतायाः कः सन्देशः ?
उत्तर : गीतायाः सन्देशः अस्ति - हतो वा प्राप्यसि स्वर्गं जित्वा भोक्ष्यसे महीम् ।
22. पुरुराजः गीतायाः के सन्देशम् अकथयत् ?
उत्तर : पुरुराजः गीतायाः ' हतो वा प्राप्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ' इति सन्देशम् अकथयत् ।
23. वीरः केन पूज्यते ? *(Most Important)*
अथवा कः ; वीरेण पूज्यते ?

उत्तर : वीरः वीरेण पूज्यते ।

24. अलक्षेन्द्रः कः आसीत् ? (Most Important)

उत्तर : अलक्षेन्द्रः यवनराजः आसीत् ।

25. अलक्षेन्द्रः सेनापतिं किम् आदिश ?

उत्तर : सेनापतिम् आदिशति यत् वीरस्य पुरुराजस्य बन्धनानि मोचय ।

26. पुरुराजः कः आसीत् ? (Most Important)

उत्तर : पुरुराजः एकः भारतवीरः आसीत् ।

27. किं जित्वा भोक्ष्यसे महीम् ?

उत्तर : युद्धं जित्वा भोक्ष्यसे महीम् ।

28. चन्द्रशेखरः कः आसीत् ? (V.V. Most Important)

उत्तर : चन्द्रशेखरः एकः प्रसिद्धः क्रान्तिकारी युवकः आसीत् ।

29. केन कारणेन चन्द्रशेखरः न्यायालये आनीतः ?

उत्तर : राजद्रोहस्य आरोपे चन्द्रशेखरः न्यायालये आनीत् ।

30.) चन्द्रशेखरः स्वपितुः नाम किम् अकथयत् ?

अथवा चन्द्रशेखरस्य पितुः किं नाम ?

अथवा स्वतन्त्रः कस्य पितुः नाम ?

उत्तर : चन्द्रशेखरः स्वपितुः नाम स्वतन्त्र ' इति अकथयत् ।

31. चन्द्रशेखरः स्वनाम किम् अकथयत् ?

उत्तर : चन्द्रशेखरः स्वनाम आजादः इति अकथयत् ।

(Most Important)

32. न्यायाधीशः चन्द्रशेखरं किम् अदण्डयत् ?

अथवा न्यायाधीशः चन्द्रशेखरं कथम् अदण्डयत् ?

उत्तर : न्यायाधीशः चन्द्रशेखरं पञ्चदश कशाघातान् अदण्डयत् ।

33. यदा चन्द्रशेखरः कारागारात् बहिः आगच्छति तदा बालकाः किं कुर्वन्ति ?

उत्तर : यदा चन्द्रशेखरः कारागारात् बहिः आगच्छति तदा बालकाः तस्य पादयोः पतन्ति , तं मालाभिः अभिनन्दयन्ति च ।

34. कारागार एव मम गृहम् ' इति कः अवदत् ?

अथवा कारगार एव मम गृहम् ' कस्य वचनम् अस्ति ?

उत्तर : ' कारागार एव मम गृहम् ' इति चन्द्रशेखरः अवदत् ।

35. चन्द्रशेखरः स्वगृहं कुत्र किम् अवदत् ?

उत्तर : चन्द्रशेखरः स्वगृहं कारागारम् अवदत् ।

36. ' शत्रूणां कृते मदीयाः रक्तबिन्दवः अग्निस्फुलिङ्गाः भविष्यन्ति । ' इदं कस्य कथनमस्ति ?

उत्तर : इदं चन्द्रशेखरस्य कथनम् अस्ति ।

37. चन्द्रशेखरस्य रक्तबिन्दवः अग्निस्फुलिङ्गाः केषां कृते भविष्यन्ति ?

उत्तर : चन्द्रशेखरस्य रक्तबिन्दवः अग्निस्फुलिङ्गाः शत्रूणां भविष्यन्ति ।

38. प्रति कशाघातपश्चात् चन्द्रशेखरः किम् अकथयत् ? (Most Important)
उत्तर : प्रति कशाघातपश्चात् चन्द्रशेखरः ' जयतु भारतम् ' इति अकथयत् ।
39. राष्ट्रभक्तः कः अस्ति ?
उत्तर : राष्ट्रभक्तः चन्द्रशेखरः अस्ति
40. कशयाताडितः चन्द्र पुनः पुनः किम् अवदत् ? (Most Important)
उत्तर : कशयाताडितः चन्द्रशेखरः पुनः पुनः अवदत् - जयतु भारतम् । इति ।
41. दुर्मुखः कः आसीत् ? (Most Important)
उत्तर : दुर्मुखः चाण्डालः आसीत् ।
42. न्यायाधीशः कः आसीत् ?
उत्तर : न्यायाधीशः एकः दुर्धर्षः पारसीकः आसीत् ।
43. श्वेतकेतुः कः आसीत् ? (Most Important)
उत्तर : श्वेतकेतु आरुणेय आसीत् ।
44. तम् पिता किम् उवाच ?
उत्तर : तम् पिता उवाच , श्वेतकेतो ! वस ब्रह्मचर्यम् ।
45. सः कतिवर्षः वेदानधीत्य एयाय ?
उत्तर : सः चतुर्विंशतिवर्षः वेदानधीत्य एयाय ।
46. केन सर्वं मृण्मयं विज्ञातं स्याद् ?
उत्तर : मृत्पिण्डेन सर्वं मृण्मयं विज्ञातं स्याद् ।
47. लोहमणिना सर्वं किं विज्ञातम् ?
उत्तर : लोहमणिना सर्वं लोहमयं विज्ञातम् ।
48. भारतीयसंस्कृतेः किं तात्पर्यम् अस्ति ? (Most Important)
अथवा संस्कृतिशब्दस्य किं तात्पर्यम् ?
उत्तर : अस्माकं पूर्वजाः जीवनं संस्कर्तुं यान् आचारान् विचारान् च अदर्शयन् तत् सर्वं भारतीय - संस्कृतेः तात्पर्यम् ।
49. भारतीयसंस्कृतेः मूलं किम् अस्ति ? (Most Important)
अथवा किं भारतीयसंस्कृतेः मूलम् ?
अथवा विश्वस्य स्रष्टा कः ?
उत्तर : विश्वस्य स्रष्टा ईश्वरः एक एव अस्ति इति भारतीयसंस्कृतेः मूलम् अस्ति
50. भारतीयसंस्कृतेः कः दिव्यः (प्रमुखः) सन्देशः अस्ति ? (Most Important)
अथवा अस्माकं भारतीयसंस्कृतेः कः सन्देशः ?
अथवा अस्माकं संस्कृतेः किं सन्देशम् ?
उत्तर : सर्वेषां मतानां समभावः सम्मानश्च भारतीय - संस्कृतेः दिव्यः सन्देशः अस्ति ।
51. “ मा कश्चित् दुःखभागभवेत् ” –कस्याः अस्ति एषः दिव्यः सन्देशः ?

उत्तर : " मा कश्चित् दुःखभाग्भवेत् " -एषः भारतीयसंस्कृतिः दिव्यः सन्देशः ।

52. भारतीय संस्कृतिः कीदृशी अस्ति / वर्तते ? (Most Important)

अथवा अस्माकं संस्कृतिः कीदृशी अस्ति ?

उत्तर : भारतीय संस्कृतिः सदा गतिशीला वर्तते ।

53. भारतीयसंस्कृते : क : अभिलाषः ?

उत्तर : ' सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः । सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखभाग्भवेत् ॥ ' इति

भारतीयसंस्कृते : अभिलाषः ।

54. भारतीय संस्कृते क : विशेषः गुणः अस्ति ?

उत्तर : भारतीय - संस्कृतौ सर्वेषां मतानां समभावः इति विशेषः गुणः अस्ति ।

55. ' सर्वे भवन्तु सुखिनः एषः दिव्यः सन्देशः कस्याः अस्ति ?

उत्तर : " सर्वे भवन्तु सुखिनः अस्माकं संस्कृते : सन्देशमस्ति

56. संस्कृतेः अर्थः कः ?

उत्तर : मानव जीवनस्य संस्करणं संस्कृतिः अस्ति ।

57. अस्माकं संस्कृते : क : नियमः ?

उत्तर : पूर्व कर्म , तदनन्तरं फलम् इति अस्माकं संस्कृतेः नियमः ।

58. भारतीय संस्कृतिः केषां सङ्गमस्थली ? (Most Important)

उत्तर : भारतीय संस्कृतिः सर्वेषां मतावलम्बितां सङ्गमस्थली ।

59. मनुष्यः किं हित्वा सुखी भवेत् ?

अथवा मनुष्यः किं हित्वा सुखी भवति ?

उत्तर : मनुष्य लोभं हित्वा सुखी भवेत् ।

60. वातात् शीघ्रतरं किं भवति ? (Most Important)

उत्तर : वातात् शीघ्रतरं मनः भवति ।

61. किंस्विद् गुरुतरा भूमेः ? अथवा भूमेः गुरुतरं किम् अस्ति ? (Most Important)

उत्तर : माता गुरुतरा भूमेः ।

62. गृहे सतः मित्रं किम् अस्ति ?

उत्तर : गृहे सतः मित्रं भार्या अस्ति ।

63. खात् / आकाशात् उच्चतरं किम् अस्ति ? (Most Important)

उत्तर : खात् / आकाशात् उच्चतरं पिता अस्ति ।

64. पिता कस्मात् उच्चतरः भवति ?

उत्तर : पिता खात् उच्चतरः भवति ।

65. आतुरस्य मित्रं किम् अस्ति ? (Most Important)

अथवा भिषक् कस्य मित्रं भवति ?

उत्तर : भिषक् आतुरस्य मित्रं भवति ।

66. मरिष्यत : किं मित्रं भवति ?

उत्तर : मरिष्यतः दानं मित्रं भवति ।

67. किंस्वित् शीघ्रतरं वातात् किं स्वित् बहुतरं तृणात् ?

उत्तर : मनः शीघ्रतरं वातात् चिन्ता बहुतरी तृणात् ।

68. तृणात् बहुतरं किम् अस्ति ?

उत्तर : तृणात् बहुतरं चिन्ता अस्ति ।

69. जनः किं हित्वा प्रियः भवति ?

अथवा किं हित्वा नरः प्रियो भवति ?

उत्तर : जनः मानं हित्वा प्रियो भवति ।

70. अनृतं केन जये ?

उत्तर : सत्येन अनृतं जयेत् ।

71. विदेशे मित्रं किम् अस्ति ?

उत्तर : विदेशे सार्थः मित्रं भवति ।

72. सर्वेषु उत्तमं धनं किम् अस्ति ?

(Most Important)

अथवा धनानां उत्तमं धनं किम् अस्ति ?

उत्तर : सर्वेषु उत्तमं धनं श्रुतम् अस्ति ।

सरल हिंदी अनुवाद: हर लाइन हर शब्द का ऑपरेशन

अनिवार्य संस्कृत

कक्षा – 10 हिंदी
(हिंदी वाली संस्कृत)

UP BOARD EXAM 2022

ज्ञानसिंधु कोचिंग क्लासेज

Arunesh sir (Lecturer-Hindi)

* || ज्ञानम् मनुष्यस्य तृतीय नेत्रम् || *

YouTube